

Dr LAZAR PEJIĆ

TEORIJSKI PROBLEMI MAKRO-EKONOMSKE ANALIZE I POLITIKE EKONOMSKE STABILIZACIJE

... *razvitak nauke*, toga idealnog, i u isti mah praktičnog bogatstva, samo je jedna strana, jedan oblik u kojem se pojavljuje *razvitak ljudskih proizvodnih snaga*, tj. *razvitak bogatstva*.

(K. Marks: »*Osnovi kritike političke ekonomije*«, tom I, Beograd, 1979., str. 365).

1. PRELOMNI TRENUCI DRUŠTVENO-EKONOMSKOG RAZVOJA POSTAVLJAJU ZAHTEV ZA NOVIM EKONOMSKIM TEORIJAMA KAO OSNOVAMA PRAKTIČNE AKCIJE

Istorija nas uči da su prelomni trenuci istorije uvek postavljali zahtev za promenama i razvojem ekonomske teorije, kako bi ona mogla da odgovori potrebama društveno-ekonomskog razvoja.¹ Poznati britanski ekonomista prof. Džoan Robinson čak naziva stanja ekonomske nauke kada teorija ne može da objasni krupne probleme ekonomske prakse i savremenosti: *krizom ekonomske teorije*.² Prva kriza ekonomske teorije nastala je tridesetih godina, kada ekonomska misao nije bila u stanju da odgovori na pitanje kako pronaći izlaz iz Velike ekonomske krize 1929—33. Druga kriza političke ekonomije nastala je krajem šezdesetih i početkom sedamdesetih godina i ogledala se u naraslim problemima raspodele dohodaka u kapitalizmu, krizi kapitalističke privrede, usporavanju rasta uz nezaposlenost i drugim problemima. Danas se već može govoriti o *trećoj krizi eko-*

¹ „Između dobre ekonomske teorije, tj. naučno zasnovane ekonomske analize i privredne prakse, ne sme da bude stvarnog razmimoilaženja«. (Akademik prof. dr B. Soškić: „Proizvodnja, zaposlenost i stabilizacija“, Beograd, 1970., str. 11).

² J. Robinson: „Second Crisis of Economic Theory“, T. Ely Lecture delivered to American Economic Association Meeting, New Orleans, 27. decembra, 1971. (Predavanje Džoane Robinson na godišnjem sastanku Saveza američkih ekonomista, 22. 12. 1971., u Nju Orleansu).

nomske teorije koja se ispoljava u nemogućnosti ekonomske teorije da se suprotstavi problemu istovremene pojave inflacije i nezaposlenosti kao najkrupnijeg problema današnje svetske privrede.³

Sa problemom inflacije u uslovima nedovoljne zaposlenosti, problemima usporenog rasta, neadekvatne strukture privrede i izmenjene strukture rada, migracijama stanovništva i gradske prenaseljenosti, pritiskom na postojeća radna mesta i nepovoljnim spoljnotrgovinskim i planskim bilansom suočava se danas, pored niza nacionalnih ekonomija u svetu i jugoslovenska privreda. Očigledno je da ovako krupni ekonomski problemi zahtevaju mobilisanje svih nacionalnih naučnih potencijala kako bi se pronašla ekonomsko-teorijska rešenja i adekvatna stabilizaciona politika koju zahteva današnji trenutak. I pored toga što je neophodno usklađivanje postojećih gledišta o aktuelnim privrednim problemima današnjice, kako bi se kratkoročno pristupilo rešavanju najkrupnijih ekonomskih problema, konačna rešenja i putevi budućnosti leže u kreiranju i izgradnji jednog novog sistema ekonomske teorije *samoupravnog socijalizma*, koji u okviru jedne homogene celine treba da pruži odgovore na sva pitanja postavljena u prošlosti i savremenosti. Takav sistem ekonomske teorije aktuelan je zahtev današnjeg trenutka. Samo na taj način može se postaviti prava naučna osnova za rešavanje nastalih problema.

Bez solidne, naučno fundirane, i adekvatne ekonomske teorije nije moguće rešavanje tako krupnih ekonomskih problema, kao što su inflacija, privredni rast, zaposlenost, odnosno nezaposlenost, investicije, potrošnja, štednja i akumulacija, proširena društvena reprodukcija i na solidnoj ekonomskoj teoriji zasnovana stabilizaciona ekonomska politika. To je i razlog zbog čega izgradnja sistema ekonomske teorije za potrebe društveno-ekonomskog razvoja samoupravne socijalističke privrede, svestrana analiza privrednih i društvenih problema socijalizma, izgradnja privrednog sistema, planiranja, tržišta i ekonomske politike u samoupravnom socijalizmu, kao preduslov daljeg socijalističkog društveno-ekonomskog razvoja predstavljaju prvenstvene zadatke marksističkih ekonomskih mislilaca. Dalji razvoj ekonomske nauke podrazumeva bolje razumevanje i korišćenje matematičkih, statističkih i drugih kvantitativnih metoda u oblasti marksističke ekonomske teorije, a naročito u oblasti mikro i makro-ekonomske analize, kao i kritičku analizu i preispitivanje shvatanja nemarksističke ekonomske misli, a posebno u domenu makro-ekonomske teorije i politike.

U ovom domenu potreban je novi, viši, kvalitativni pristup tako krupnim problemima, kao što su proširena društvena reprodukcija, društveni bruto-proizvod, zaposlenost, inflacija, stabilizacija, investicije, štednja, akumulacija i potrošnja, raspodela nacionalnog do-

³ Videti o tome: L. Pejić: „Teorija i politika kontrole cena u savremenoj ekonomskoj misli“, „Savremena ekonomska teorija i politika stabilizacije“, Zbornik radova, Beograd, 1978., str. 118.

hotka, privredni razvoj, stabilizaciona ekonomska politika i planiranje. Objašnjenje ovih problema, a posebno onih koje ističe kejnzijska ekonomija, kao što su, na primer: *funkcija potrošnje, princip multiplikatora, princip akceleracije, produkcione mogućnosti i dr.*, pomoću Marksove ekonomske teorije nije samo po sebi dovoljno. Potrebno je da se ova pitanja analiziraju u okviru jedne zaokružene celine, u okviru sistema makro-ekonomske analize.⁴ Pri tome treba istaći da su pojedini značajni instrumenti makro-ekonomske analize, kao što su funkcija potrošnje, multiplikator, akcelerator, produkcione mogućnosti i dr., već objašnjeni na teorijskim osnovama koje je postavio Karl Marks⁵ i to na osnovama realnih ekonomskih zavisnosti, umesto psihološke sklonosti potrošnji i štednji pomoću kojih ih objašnjava Kejns.⁶

Tako proširena i obogaćena marksistička makro-ekonomska analiza treba da postane teorijska osnova politike ekonomske stabilizacije. Njena prednost je što objašnjava društveno-ekonomske odnose u ovoj oblasti, što omogućava rešavanje niza krupnih problema koje je ekonomska stabilizacija istakla u prvi plan.

Preispitivanje celokupne problematike savremene post-kejnzijske makro-ekonomske analize, uz istovremeno razvijanje i dalje proširenje svih onih dostignuća do kojih je danas stigla marksistička makro-ekonomska teorija, kao i kritička analiza ostalih shvatanja a posebno monetarističkih i tzv. »Ekonomije ponude«, predstavlja zbog toga veliku obavezu. Zajedno sa ovakvim naporima moralo bi doći do proširivanja dosadašnjeg standardnog domena istraživanja političke ekonomije, kao naučne i nastavne discipline u užem smislu⁷, ne samo u oblasti *osnovnih principa makro-ekonomske analize, nego i stabilizacione ekonomske politike i planiranja*. Na tim osnovama formiranja solidna i naučno dobro fundirana makro-ekonomska analiza predstavlja preduslov bilo kakve, a posebno dugoročne politike ekonomske stabilizacije.⁸ Solidna, na naučnim istraživanjima zasnovana, makro-ekonomska analiza stvara pretpostavke za solidnu naučno-zasnovanu ekonomsku politiku, oslobođenu od slobodnih pretpostavki, voluntarizma, nesigurnih prognoza i predviđanja i neracio-

⁴ Pored ostalih autora na potrebi razvoja marksističke makro-ekonomske analize posebno insistiraju: M. Kalecki („*Studies in Economic Dynamics*“, 1943.), B. Šoškić („*Proizvodnja, zaposlenost i stabilizacija*“, 1970.), Dž. Robinson u većem broju radova, M. Morišima („*Marr's Economics*“, 1973.), L. Pejić („*Granice dejstva principa multiplikatora*“, *Ekonomiska misao*, 2, 1972.) i dr.

⁵ Videti o tome: L. Pejić: „*Princip multiplikatora u Marksovoj i savremenoj ekonomskoj analizi*“, zbornik: B. Šoškić, red.: „*Rikardo, Marks, Lenjin i savremena ekonomska misao*“, Titograd, 1980., tom. 1.

⁶ Videti: S. Heretik: „*Teoreticke základy súčasnej buržoáznej ekonomije*“, Bratislava, 1973., str. 355.

⁷ *Politička ekonomija* kao naziv za ovu naučnu i nastavnu disciplinu označava u širem smislu ime za čitavu ekonomsku nauku a u užem uvodni kurs iz fundamentalne marksističke ekonomske teorije.

⁸ Jedan od značajnih pokušaja naučno-fundirane stabilizacione ekonomske politike stabilizacije predstavljaju: „*Polazne osnove dugoročnog programa ekonomske stabilizacije*“, Beograd, „*Borba*“, 27. 4. 1982., str. 31.

nalne potrošnje, štednje ili investicija. Bez takve osnove, različite standardne i druge mere stabilizacione ekonomske politike, koje nisu zasnovane na dobroj teoriji, na osnovama marksističke političke ekonomije, često mogu dati drugačije efekte od zamišljenih. Stoga potreba makro-ekonomske analize za solidnom stabilizacionom ekonomskom politikom i planiranjem privrednog razvoja predstavlja *imperativ* sadašnjeg u razvoju marksističke ekonomske teorije i socijalističke samoupravne ekonomske prakse.⁹ Koliko je ovo pitanje aktuelno pokazuje i činjenica da do danas još uvek nije precizno definisan pojam ekonomske stabilizacije, gde se kao sinonimi za stabilizaciju javljaju različiti neadekvatni pojmovi a ni drugi krupni problemi nisu dobili odgovarajuća naučna objašnjenja. Ukoliko pre ona budu bila utvrđena, pre će biti pronađena i efikasna rešenja aktuelnih problema u privrednoj praksi samoupravnog socijalizma.

2. EKONOMSKA STABILIZACIJA I DINAMIZIRANJE PROIZVODNJE I ZAPOSLENOSTI BEZ INFLACIJE

O pojmu ekonomske stabilizacije u ekonomskoj literaturi javljaju se različita mišljenja. Ona se potpuno neopravdano identifikuje sa povećanom štednjom, krizom, porastom produktivnosti rada, smanjenjem investicija i njihovom boljom alokacijom, uvođenjem cene upotrebe sredstava za proizvodnju, ili kamate, kao i smanjenjem opšte potrošnje, a precizna definicija ekonomske stabilizacije veoma se retko sreće u ekonomskoj literaturi.¹⁰

Očigledno je, međutim, da ova i druga slična mišljenja zahtevaju da budu naučno i kritički preispitana i objašnjena, jer se ekonomska stabilizacija ne može ni u kakvom slučaju identifikovati sa navedenim ekonomskim kategorijama i njihovim promenama, iako je moguće da se u izvesnim situacijama *smanjenjem potrošnje* i *povećanjem štednje* suzbija *inflacija tražnje*, ali samo onda kada u privredi vlada *puna zaposlenost*. U uslovima kada u privredi postoji *nezaposlenost*, povećanje štednje i smanjenje potrošnje mogu samo produbiti nezaposlenost i *destabilizovati* privredu *smanjenjem proizvodnje* i *privredne aktivnosti*. Na isti način, *smanjenje investicija* može poslužiti kao metod borbe protiv *inflacije tražnje*, ali u uslovima nezaposlenosti vodi ka njenom povećanju i smanjenju stope rasta proizvodnje i mogućnosti zapošljavanja u budućnosti. *Porast produktivnosti rada*, usklađen sa *porastom ličnih dohodaka*, može efikasno da posluži za suzbijanje tzv. »*inflacije troškova*« koja nastaje kada se istovremeno pojave i inflacija i nedovoljna zaposlenost.

⁹ O tome videti: B. Šoškić: „*Ekonomska misao i ekonomska politika*“, Beograd, 1978., gde se autor zalaže za razvoj makro-ekonomske analize.

¹⁰ Tako na pr. u „*Polaznim osnovama dugoročnog programa ekonomske stabilizacije*“ nije prisutna definicija pojma stabilizacije, čime je otežano kasnije precizno definisanje njenih ciljeva.

Sve to pokazuje da borba sa tako krupnim ekonomskim problemima kao što su nezaposlenost, inflacija, niska stopa rasta ili deficit spoljnotrgovinskog i platnog bilansa, ne trpi jednostrana tumačenja i jednostrane akcije, odnosno mere ekonomske politike. Prave mere ekonomske politike i ispravan pristup samoupravnom planiranju i većem poštovanju ekonomskih zakonitosti zahteva da se ekonomska stabilizacija teorijski ispravno definiše.

Zajedničko svim shvatanjima problema ekonomske stabilizacije, u većoj ili manjoj meri, jeste da ona predstavlja jedan proces koji treba da dovede do uspostavljanja *opšte privredne ravnoteže*, odnosno stanja *pune zaposlenosti bez inflacije* u privredi. Stabilizacija privrede označava dovođenje privrede u *stanje opšte privredne ravnoteže*,¹¹ ali ne samo kao statičke ravnoteže na stalnom nivou proizvodnje i zaposlenosti, već i kao *dinamičke ravnoteže*, dinamičkog razvoja privrede uz maksimiranje privrednog rasta, proizvodnje i zaposlenosti. Neophodno je, dakle, da se ostvari dinamiziranje proizvodnje i zaposlenosti, odnosno privrednog rasta uz stabilne cene.

Stabilizacija privrede, pored stanja privredne ravnoteže, podrazumeva i to na kom nivou organizovanosti se nalazi privredni sistem, pri čemu treba voditi računa da se ne radi samo o uspostavljanju ravnoteže agregatne, granskih i sektorskih ponuda i tražnji, odnosno ponude i tražnje pojedinih proizvoda, već daleko više, o čvrstom povezivanju privrednih subjekata u jedinstvenu celinu, preko delovanja jedinstvenog tržišnog mehanizma i niza drugih međusobnih veza u oblasti proizvodnje, raspodele i razmene, odnosno niza samoupravnih veza uopšte.

Sve to pokazuje da već prilikom shvatanja fundamentalnih makro-ekonomskih pojmova nije sve razjašnjeno i da je neophodno da se stvori teorija ekonomske stabilizacije na daleko širim osnovama nego što bi bilo njeno identifikovanje sa pojedinim ekonomskim kategorijama.¹² Makro-ekonomska analiza morala bi da bude postavljena na *novim* teorijskim osnovama, polazeći od Marksove ekonomske teorije. S jedne strane, princip *multiplikatora, akceleracije i funkcije potrošnje*, a s druge, problematika *proširene društvene reprodukcije, ukupne proizvodnje i zaposlenosti, raspodele nacionalnog dohotka, produkcionih mogućnosti i stabilizaciona ekonomska politika* morali bi da budu objašnjeni na osnovama Marksove, umesto, kao do sada Kejnsove, ekonomske teorije što bi bio prilog stvaranju novog sistema ekonomske teorije, analize i ekonomske politike socijalizma. Brojni problemi pred kojima stoje ekonomska teorija i praksa kod nas, kao što su štednja, produktivnost rada, struktura naše pri-

¹¹ Opšta privredna ravnoteža definisana je u Marksovim radovima kao ravnoteža agregatnih i parcijalnih ponuda i tražnji, u uslovima kada je u svim granama privrede uspostavljena opšta profitna stopa i ostvaruje se kao tendencije, a ne kao trajno stanje u privredi.

¹² Videti o tome: L. Pejić i M. Sinanagić: „Politika ekonomske stabilizacije kao regulator ekonomskog sistema“, zbornik: „Organizacija rada, privredni sistem i ekonomska poslovanja“, drugi dio, Brčko, 1981., str. 187—201.

vrede, nezaposlenost, planiranje, racionalno korišćenje resursa i energije, regionalni razvoj, stopa privrednog rasta, racionalna alokacija faktora proizvodnje i dr. mogli bi u tom slučaju da budu racionalnije rešavani. Na taj način bi u okviru jedne celine sistematski mogao da bude dat odgovor na sva pitanja koja je postavila današnjica i bliska prošlost, a takvi odgovori mogući su samo u okviru homogene ekonomske teorije izgrađene na osnovama Marksovih shvatanja.

3. PROŠIRENA DRUŠTVENA REPRODUKCIJA, ALTERNATIVNE PRODUKCIONE MOGUĆNOSTI I ODREĐIVANJE RAVNOTEŽNOG NIVOA NACIONALNOG DOHOTKA

Polazeći od osnovnih Marksovih teorijskih shvatanja, od ideja Kaleckog o uvođenju efektivne tražnje u Marksovu ekonomsku analizu,¹³ rezultata analize do kojih je došao Morišima¹⁴ i gledišta mnogih drugih savremenih ekonomista,¹⁵ trebalo bi pristupiti rešavanju aktuelnih makro-ekonomskih problema u okvirima savremene marksističke makro-ekonomske analize. Već je dokazano da su principi multiplikatora i akceleracije, funkcija potrošnje i kriva produkcionih mogućnosti implicitno sadržani u Marksovoj ekonomskoj analizi,¹⁶ iako ovi problemi u Marksovim radovima nisu posebno objašnjavani ili uočeni.¹⁷ Ustvari, Marksovi teorijski zaključci u oblasti makro-ekonomske analize daju sve elemente za razvoj marksističke makro-ekonomske analize, što podrazumeva proširenje domena istraživanja sadašnjih standardnih kurseva političke ekonomije i dalje istraživačke napore u ovoj oblasti.

Prednosti marksističkog pristupa različitim makro-ekonomskim problemima mogu se posmatrati na nizu primera. Tako, na primer, kod analize produkcionih mogućnosti različitih zemalja, vidi se da svaka zemlja u datom trenutku raspolaže sa određenim, odnosno limitiranim obimom faktora proizvodnje, koji omogućavaju ograničenu proizvodnju najrazličitijih roba, pri čemu razmeštaj faktora proizvodnje treba izvršiti tako da se proizvede optimalna količina ne-

¹³ Uvođenje efektivne tražnje, pored ostalog, omogućava i objašnjenje fenomena inflacije tražnje i pokazuje da se ona može suzbijati smanjenjem potrošnje i investicija i povećanjem štednje. Kod istovremene pojave inflacije i nezaposlenosti, ove mere mogu da suzbiju inflaciju ali i povećavaju nezaposlenost i depresiju.

¹⁴ Videti: M. Morišima: „*Marx's Economics*“, Kembriđ, 1973.

¹⁵ Za razvoj makro-ekonomske analize veoma je značajan i rad R. Stojanović: „*Veliki ekonomski sistemi*“, (Beograd, 1970. g.).

¹⁶ O mestima u I i II tomu „*Kapitala*“, kao i u „*Grundrissima*...“, gde se implicitno spominje problem multiplikatora videti: L. Pejić: „Princip multiplikatora u Marksovoj i savremenoj ekonomskoj analizi“, zbornik: „*Rikardo—Marks—Lenjin i savremena ekonomska misao*“, Titograd, 1980., tom I, str. 695—732.

¹⁷ Njih, međutim, objašnjava M. Kalecki („*Studies in Economic Dynamics*“), koji je inspirisao ovaj i druge radove autora u ovoj oblasti.

ophodnih dobara, što je svakako i zadatak Marksovih šema proširene društvene reprodukcije ili različitih modela međusektorske analize.

Od posebnog je značaja rešenje ovog problema u uslovima pune zaposlenosti, kada je uz stabilne cene ostvarena stabilizacija jedne, dakle i naše, privrede, kada treba izvršiti optimalnu alokaciju faktora proizvodnje. Ako alternativne produkcione mogućnosti svedemo na proizvodnju prvog i drugog odeljka društvene proizvodnje pri datom organskom sastavu kapitala i stopi viška vrednosti, biće moguće da se, u uslovima kada je društveni proizvod 9.000, a organski sastav i proporcije odeljaka kao u Marksovom primeru proširene društvene reprodukcije, ostvari samo jedna alternativa. Međutim na osnovu metoda koji primenjuje P. Samjuelson dobili bi smo sledeće mogućnosti:¹⁸

Prilog I: Alternativne produkcione mogućnosti prema Marksovom primeru po Samjuelsonovom metodu

Alternativna mogućnost	Proizvodnja sredstava za proizvodnju (I odeljak)	Proizvodnja sredstava za potrošnju (II odeljak)
A	0	9000
B	2000	7000
C	4000	5000
D	6000	3000
E	8000	1000
F	9000	0

Očigledno je da bi bilo nemoguće da se sve ove alternative realizuju u praksi, kako bi to moglo da se zaključi po Samjuelsonovom metodu. Ako bi, na primer, organski sastav kapitala bio 4:1, a stopa viška vrednosti $m' = 100\%$, mogla bi se realizovati samo alternativa D, a u protivnom menjao bi se organski sastav kapitala i proporcije društvene reprodukcije, što u datom vremenu ne bi bilo moguće realizovati.

I u primeru koji daje sam Samjuelson, izraženom u fizičkim jedinicama mere, dobijaju se slični rezultati:

Prilog II: Alternativne produkcione mogućnosti prema Samjuelsonu

Alternativna mogućnost	Hrana (u 000 t)	Mašine (u 000 t)
A	0	20
B	2	18
C	4	14
D	6	8
E	8	0

Ni ovde, dakle, ne bi bilo moguće da se realizuju sve alternative. Najverovatnije samo bi bila moguća jedna, koja je najbolja, ili even-

¹⁸ P. Samuelson: „Economics“, XI ed., 1980., str. 18—20.

tualno 2, ako se želi da se u datom momentu ostvare proporcije proširene reprodukcije, a samim tim i puna zaposlenost bez inflacije, ili strukturnih poremećaja privrede. Zbog toga Samjuelsonova analiza produkcionih mogućnosti mora da bude podvrgnuta detaljnom kritičkom preispitivanju. Stav da se realokacijom faktora proizvodnje mogu ostvariti sve navedene alternative, kada se u uslovima pune zaposlenosti želi optimalna alternativa, teško se može prihvatiti.

Ako se sada kao osnova za analizu uzme isključivo primer Marksovih šema proste društvene reprodukcije iz II toma »*Kapitala*«, kako bi se utvrdile moguće alternative, umesto izbora između hrane i mašina, alternative će biti I i II odeljak društvene proizvodnje. Pod stalnim pretpostavkama Marksovih početnih šema proste reprodukcije, koje su već navedene (org. sastav: $n=c/v=4:1$, $m'=100\%$), takođe bi bila moguća samo jedna varijanta i to varijanta E:

Prilog III: Marksove šeme proste društvene reprodukcije i alternativne produkcijske mogućnosti

Alternativna mogućnost	I odeljak				II odeljak				Ukupna proizvodnja P
	c	v	m	P ₁	c	v	m	P ₂	
A	8000+2000+2000=12000				0	0	0	0	12000
B	6666+1667+1667=10000				1334	333	333	2000	12000
C	6400+1600+1600=9600				1600	400	400	2400	12000
D	6000+1500+1500=9000				2000	500	500	3000	12000
E	5334+1333+1333=8000				2666	667	667	4000	12000
F	4000+1000+1000=6000				4000	1000	1000	6000	12000
G	2666+667+667=4000				5334	1333	1333	8000	12000
H	1334+333+333=2000				6666	1667	1667	10000	12000
I	0	0	0	0	8000+2000+2000=12000				12000

Ako bi se u potpunosti poštovala Marksove pretpostavke analize i uopšte pretpostavke o proporcijama između odeljaka, sektora i grana, postojala bi samo jedna moguća prihvatljiva varijanta pri datom organskom sastavu kapitala i drugim pretpostavkama. Svaka druga varijanta donela bi izmene organskog sastava, tehnike i tehnologije i ogromne troškove, što ukazuje da nepovoljna struktura ili njene izmene, donose ogromne izdatke. Bilo koja varijanta, sem varijante E, bila bi apsolutno nemoguća.

Sve to pokazuje da u savremenoj makro-ekonomskoj analizi, uključujući i post-kejnzijsku, ima ponekad i neosnovanih zaključaka, preterivanja u ocenama i da je broj raspoloživih varijanti sa datim resursima i tehnologijom vrlo ograničen i to strukturom i odsima u okvirima društvene reprodukcije. Zbog toga savremena makro-ekonomska analiza ne bi ni mogla da se zamisli bez analize društvene reprodukcije o čemu treba voditi itekako računa prilikom izbora varijanti proizvodnje. To je još jedan dokaz u prilog stava o potrebi kritičkog preispitivanja savremene post-kejnzijske makro-ekonomske analize i njenog zasnivanja na Marksovim stavovima kao trajnom teorijskom opredeljenju.

4. PROŠIRENA DRUŠTVENA REPRODUKCIJA, RASPODELA
NACIONALNOG DOHOTKA I EFEKTIVNA TRAZNJA

Posebnu pažnju u oblasti makro-ekonomske analize treba, svakako, posvetiti metodima za utvrđivanje ravnotežnog nivoa nacionalnog dohotka, odnosno nivoa privredne aktivnosti i mogućnosti za dinamiziranje proizvodnje i zaposlenosti. Pri tome, takođe, treba primeniti Marksov metod ekonomske analize. Nema sumnje da se pomoću Marksovih šema proširene društvene reprodukcije mogu dobiti isti rezultati analize, kao i pomoću dva metoda za određivanje ravnotežnog nivoa nacionalnog dohotka, kojima se služi post-kejnzijska makro-ekonomska analiza (potrošnja plus investicije: P+I, i štednja i investicije: Š i I, pod uslovom da se, prema ideji Kaleckog, u Marksovu ekonomsku analizu uvede pojam promenljive agregatne efektivne tražnje.

Prilog IV: Marksove šeme proširene reprodukcije i formiranje ukupne potrošnje, štednje i investicija kao determinanti ravnotežnog nivoa nacionalnog dohotka

Godina Odeljak		C	V	M	P	Obim investicija u I odeljku	Prirast investicija I odeljka
		$V + M = ND$ $C + V + M = DBP$					
1.	I	4000	+ 1000	+ 1000	= 6000	500	50
	II	1500	+ 750	+ 750	= 3000		
			5500C	+ 3500	ND =		
2.	I	4400	+ 1100	+ 1100	= 6600	550	55
	II	1600	+ 800	+ 800	= 3200		
			6000C	+ 3800	ND =		
3.	I	4840	+ 1210	+ 1210	= 7260	605	60,5
	II	1760	+ 880	+ 880	= 3520		
			6600C	+ 4180	ND =		
4.	I	5324	+ 1331	+ 1331	= 7986	665,5	66,5
	II	1936	+ 968	+ 968	= 3872		
			7260C	+ 4598	ND =		
5.	I	5856	+ 1464	+ 1464	= 8784	732	73,2
	II	2129	+ 1065	+ 1065	= 4529		
			7980C	+ 5058	ND =		

U takvim uslovima ravnotežni nivo nacionalnog dohotka može da se odredi pomoću Marksovog metoda ekonomske analize, a na osnovu toga i mere ekonomske politike za uspostavljanje ravnotežnog nivoa nacionalnog dohotka i društvenog proizvoda na nivou pune zaposlenosti uz stabilne cene. Mere ekonomske politike koje bi se na osnovu rezultata ove analize mogle primeniti bile bi samo one koje su namenjene suzbijanju bilo nezaposlenosti i krize, bilo samo inflacije tražnje u uslovima pune zaposlenosti. Međutim, analiza problematike inflacije u uslovima nedovoljne zaposlenosti na osnovama Marksovog metoda, uz uvođenje većeg broja različitih pretpostavki, takođe omogućava rešenja, za razliku od post-kejnzijanske, ili analize ekonomije ponude i drugih teorija. Na osnovu jednog primera može se videti, na koji način se uspostavlja ravnotežni nivo nacionalnog dohotka (vidi Prilog IV, na 149 str.).

Na osnovu Marksovih šema mogu se sada utvrditi ukupna potrošnja, štednja i investicije, kako bi se obezbedila ravnoteža nacionalnog dohotka i društvenog bruto proizvoda u svakoj od posmatranih godina. Ono što je ovde, za razliku od post-kejnzijanske analize,

Prilog V: Potrošnja, štednja i investicije, na osnovu šema proširene društvene reprodukcije

Godina	Odeljak	Petrošnja			Štednja Š	Investicije I
		radnika	kapitalista	Ukupna		
		V+V'	Flpk+Flpk'			
1.	I	1000	500	1500	500	500
	II	750	600	1350	150	150
	Ukupno	1750	1100	2850	650	650
2.	I	1100	550	1650	550	550
	II	800	560	1360	240	240
	Ukupno	1900	1110	3010	790	790
3.	I	1210	605	1815	605	605
	II	880	616	1496	264	264
	Ukupno	2090	1221	3311	869	869
4.	I	1331	665,5	1996,5	665,5	665,5
	II	968	678	1646	290	290
	Ukupno	2299	1343,5	3642,5	955,5	955,5
5.	I	1464	732	2196	732	732
	II	1065	745,8	1810,8	319,2	319,2
	Ukupno	2529	1477,8	4006,8	1051,2	1051,2

Napomena: Flpk — fond lične potrošnje kapitalista; Flpk' — priraštaj fonda lične potrošnje kapitalista; V — lična potrošnja radnika; V' — priraštaj lične potrošnje radnika.

jasno, jeste da nije dovoljno da se uspostavi globalna ravnoteža agregatne ponude i tražnje, agregatne štednje i investicije i ukupne (lične i investicione) potrošnje i nacionalnog dohotka, već se moraju uspostaviti i sve neophodne proporcije proširene društvene reprodukcije.

Na osnovu ovoga primera vidi se da je u svakoj od posmatranih godina uspostavljena ravnoteža nacionalnog dohotka (ND) i društvenog bruto-proizvoda (DBP), da će štednja (Š) biti jednaka investicijama (I), dok će ukupna (lična i investiciona) potrošnja (P) biti jednaka nacionalnom dohotku. Istovremeno, ukupna efektivna tražnja (T_e) biće jednaka društvenom bruto proizvodu. Pri tome je od značaja i to da se ovde ne uzima u obzir mogućnost da različiti novčani i kreditni tokovi i fluktuacije, kao i međunarodni ekonomski odnosi i ravnoteža ili neravnoteža budžeta i platnog bilansa, poremete proporcije u okvirima proširene društvene reprodukcije koje su ovde uspostavljene.

Kako ukupna suma potrošnje radnika i kapitalista daje u Marksovim šemama ukupnu potrošnju, a akumulacija iznosi 50% viška vrednosti (50% od 1000=500; 50% od 1100=550, itd.), to će štednja iznositi ukupno 500, odnosno 550 u drugoj godini, a ako se čitava štednja pretvori u investicije, kako je to i predpostavljeno u Marksovim šemama, onda ćemo dobiti:

Prilog VI: Štednja i investicije, sklonost potrošnji i štednji pomoću Marksovih šema proširene reprodukcije

Godina	Odeljak	Investicije	Štednja	Akumulacija	Potrošnja	Nacionalni dohodak	Sklonost štednji	Sklonost potrošnji
1.	I	500	500	500	1500	2000	0,25	0,75
	II	150	150	150	1350	1500	0,10	0,90
	Ukupno	650	650	650	2850	3500	0,185	0,815
2.	I	550	550	550	1650	2200	0,25	0,75
	II	240	240	240	1360	1600	0,15	0,85
	Ukupno	790	790	790	3010	3800	0,207	0,792
3.	I	605	605	605	1815	2420	0,25	0,75
	II	264	264	264	1496	1760	0,15	0,85
	Ukupno	869	869	869	3311	4180	0,207	0,792
4.	I	665,5	665,5	665,5	1996,5	2662	0,25	0,75
	II	290	290	290	1646	1936	0,15	0,85
	Ukupno	955,5	955,5	955,5	3642,5	4598	0,207	0,792
5.	I	732	732	732	2196	2928	0,25	0,75
	II	319,2	319,2	319,2	1810,8	2130	0,15	0,85
	Ukupno	1051,2	1051,2	1051,2	4006,8	5058	0,207	0,792

Očigledno je da će se na Marksovim šemama proširene, ili proste društvene reprodukcije, kako se vidi iz navedenih primera, uspostaviti ravnoteža štednje i investicija i potrošnje i investicija (ukupnog trošenja) sa nacionalnim dohotkom, što znači da je u Marksovim šemama obezbeđena puna zaposlenost bez inflacije.

Prilog VII: Određivanje ravnotežnog nivoa nacionalnog dohotka

Godina	Metod					Nacionalni dohodak	Efektivna tražnja	
	Štednja i investicije		Potrošnja plus investicije					
	Š	= I	P	+	I			=
1.	650	= 650	2850	+	650	=	3500	3500
2.	790	= 790	3010	+	790	=	3800	3800
3.	869	= 869	3311	+	869	=	4180	4180
4.	955,5	= 955,5	3642,5	+	955,5	=	4598	4598
5.	1051,2	= 1051,2	4006,8	+	1051,2	=	5058	5058

Ako je efektivna tražnja za proizvodima drugog odeljka društvene proizvodnje jednaka nacionalnom dohotku ($T_{eII}=ND$) i zbiru potrošnje i investicija, biće uspostavljena ravnoteža narodnog dohotka ($P+I=T_{eII}$). U slučajevima kada bi došlo do nepoklapanja tražnje za proizvodima drugog odeljka sa zbirom potrošnje i investicija, ili ukupne agregatne tražnje sa društvenim proizvodom, pojavila bi se ili depresija sa nezaposlenošću ili inflacija tražnje, pa bi ravnoteža ponovo morala da se uspostavi na nivou pune zaposlenosti.

Da bi se to ostvarilo bilo bi neophodno da se upotrebi celokupan arsenal mera antiinflacione ili antirecesione ekonomske politike, pod uslovom, kada se radi o jugoslovenskoj privredi, da polazne pretpostavke analize budu samoupravni socijalistički društveno-ekonomski odnosi i Marksov sistem ekonomske analize.

5. MULTIPLIKATOR, AKCELERATOR I DRUŠTVENA REPRODUKCIJA

Već je poznata činjenica da princip multiplikatora predstavlja stožer čitavog sistema post-kejnzijanske makro-ekonomske analize i da svako kritičko preispitivanje ove problematike treba da započne od ovog problema.¹⁹ Multiplikator investicija, kao teorijski princip, implicite je sadržan u Marksovom sistemu ekonomske teorije,²⁰ a za-

¹⁹ Videti o tome: L. Pejić: „Teorijski osnovi principa multiplikatora“, *Ekonomski anali*, br. 44—45, str. 1—32.

²⁰ Koliko je Marks jasno sagledao princip multiplikatora investicija vidi se iz sledećeg njegovog stava: „Svaka akumulacija postaje sredstvo za novu akumulaciju. Uvećavajući masu bogatstva koje funkcioniše kao kapital, ona

visi od sasvim drugih teorijskih principa nego post-kejnzijanska analiza multiplikatora.²¹ Osnovne determinante principa multiplikatora i akceleracije biće, na osnovu Marksističke ekonomske analize, organski sastav kapitala, stopa viška vrednosti, način raspodele viška vrednosti na štednju i potrošnju, produktivnost i intenzivnost rada i niz drugih značajnih faktora.²² Veoma bi teško moglo da bude prihvaćeno da su determinante principa multiplikatora isključivo: granična sklonost potrošnji i štedni, odnosno psihološka sklonost pojedinca da troše ili štede, kao da oni mogu slobodno, prema svojim nahodjenjima da usklade proporcije društvene reprodukcije.

Na osnovu primera datog u *Prilogu VIII*, može se videti kako deluje princip multiplikatora na osnovima Marksove ekonomske analize, pod uslovom da se u analizu uvede efektivna tražnja, kao što je to predložio M. Kalecki. Ako pretpostavimo da organski sastav kapitala iznosi: $n=c/v=8:1$, stopa viška vrednosti $m'=100\%$, a da se celokupan višak vrednosti uštedi ($m=\dot{S}$), vidimo da će inicijalna investicija od recimo 10 mrd din., izazvati niz narednih efekata usled potrebe da se prilikom svakog investiranja nabave sredstva za proizvodnju i radna snaga. Zbog toga će dodatna tražnja za sredstvima za proizvodnju i dodatna tražnja radne snage za sredstvima za potrošnju izazivati povećanje proizvodnje i investicija u prvom i drugom odeljku, odnosno dodatnu zaposlenost. Jačina multiplikatorskog efekta zavisice, pre svega, od organskog sastava kapitala, zbog toga što će se u slučaju višeg organskog sastava tražiti veća količina sredstava za proizvodnju i time produžiti efekti. Viši organski sastav označice i manje efekte na zaposlenost, ali će u celini nacionalni dohodak mnogo brže da raste, a efekti će biti trajniji. Ukoliko bi se čitav, ili najveći deo viška vrednosti štedeo, multiplikator bi delovao jače, a isto tako (ako je $m=\dot{S}$) bi bio veći, ako je stopa viška vrednosti (m') manja.

Slične rezultate bismo dobili i u slučaju kada bi granična sklonost potrošnji ($GSP=dP/dND$) bila konstantna, odnosno jednaka 0,9, a granična sklonost štednji ($GSS=d\dot{S}/dND$) jednaka 0,1.

Iz ove analize može se, dalje, zaključiti da će multiplikator investicija zavisiti od organskog sastava kapitala, stope viška vrednosti, načina njegove raspodele na štednju i potrošnju kapitalista, produktivnosti i intenzivnosti rada, od kojih će neki uticati na jače, a drugi na slabije multiplikatorske efekte. Poznato je da će multiplikator investicija biti:²³

$$M = n + 2 \quad (1)$$

uvećava i njegovu koncentraciju u rukama individualnih kapitalista, a stoga i osnovicu proizvodnje velikih razmera ... Uvećavanje društvenog kapitala vrši se uvećavanjem mnogih individualnih kapitalista", (K Marks: „*Kapital*“, tom I, Beograd, 1970., str. 553.

²¹ Videti o tome: L. Pejić: „Multiplikator, akcelerator i društvena reprodukcija“, *Ekonomika*, br. 3—4, 1982.

²² Videti: L. Pejić: „Granice dejstva multiplikatora zaposlenosti“, *Ekonomika misao*, br. 2, 1982.

²³ L. Pejić: „Granice dejstva multiplikatora zaposlenosti“, str. 30—31.

Prilog VIII: Multiplikatorsko dejstvo početnog investicionog impulsa, u zavisnosti od dodajne efektivne tražnje, organskog sastava kapitala, stope viška vrednosti i štednje

Početni impuls	100 mrd	=	88,88 c	+	11,11 v		
	P		C		V		M
EFEKTI:							
Dodajna tražnja	100 mrd	=	88,88 c	+	11,11 v		
Dodajna proizvodnja	100 mrd	=	80,0 c	+	10,0 v	+	10,0 m
	$P_I = 80$	=	64,0 c	+	8,0 v	+	8,0 m
	$P_{II} = 20$	=	16,0 c	+	2,0 v	+	2,0 m
Dodajna tražnja	90 mrd	=	80,0 c	+	10,0 v		(M=S)
Dodajna proizvodnja	90 mrd	=	72,0 c	+	9,0 v	+	9,0 m
	$P' = 72,0$	=	57,6 c	+	7,2 v	+	7,2 m
	$P'' = 18,0$	=	14,4 c	+	1,8 v	+	1,8 m
Dodajna tražnja	81 mrd	=	72,0 c	+	9,0 v		(M=S)
Dodajna proizvodnja	81 mrd	=	64,8 c	+	8,1 v	+	8,1 m
	$P''' = 64,8$	=	51,84 c	+	6,48 v	+	6,48 m
	$P_{II}'' = 16,2$	=	12,96 c	+	1,62 v	+	1,62 m
Dodajna tražnja	72,9 mrd	=	64,8 c	+	8,1 v		(M=S)
Dodajna proizvodnja	72,9 mrd	=	58,32 c	+	7,29 v	+	7,29 m
	$P'''' = 58,32$	=	46,65 c	+	5,83 v	+	5,83 m
	$P_{II}''' = 14,58$	=	11,66 c	+	1,45 v	+	1,45 m
Itd...							

Koeficient organskog sastava biće: $n=c/v$, stopa viška vrednosti jednaka je: $m'=100\%$, a kapitalisti štede čitav višak vrednosti: $m=\dot{S}$, pri čemu su ovi odnosi stalno konstantni. Ako je stopa viška vrednosti različita od 100% ($m' \neq 100\%$), multiplikator će iznositi:

$$M = \frac{n + 1 + \frac{m}{v}}{\frac{m}{v}} \quad (2)$$

Ovde je M — multiplikator investicija. Ako bi se dalje kapitalisti odlučili da ne štede ceo višak vrednosti, već samo jedan njegov deo: $a = \frac{A}{M}$, gde je M — višak vrednosti, a koeficient koji pokazuje odnos dela viška vrednosti koji kapitalista štedi (A) i viška vrednosti (M) biće: a . Ako sada kapitalista troši samo deo viška vrednosti, multiplikator investicija će biti:

$$M = \frac{n+2}{a} \quad (3)$$

Granična sklonost potrošnji, $GSP = dP/dPr$ biće pri tome:

$$GSP = b = \frac{c+v}{c+v+m} = \frac{n+1}{n+2} \quad (4)$$

Granična sklonost štednji biće:

$$GSS = 1 - b = 1 - \frac{n+1}{n+2} = \frac{1}{n+2} \quad (5)$$

Ako je višak vrednosti (M) jednak štednji (Š), kao u jednačini (1) dobićemo da je multiplikator investicija:

$$M_i = \frac{1}{GSS} = \frac{1}{\frac{1}{n+2}} = n+2 \quad (6)$$

Istovremeno, dobićemo multiplikator zaposlenosti, koji iznosi:

$$M_z = n+2 \quad (7)$$

Može se povezati i uticaj zaposlenosti na porast dohotka. Multiplikatora zaposlenosti, inače, ima više. Tako će, na primer, multiplikator porasta ukupne zaposlenosti biti izražen odnosom porasta ukupne zaposlenosti i početnog impulsa porasta zaposlenosti:

$$M_{z_1} = \frac{dZ}{dz} \quad (8)$$

gde je dZ ukupan, a dz početni impuls porasta zaposlenosti. Njihov odnos i priraštaj u istoj su proporciji sa kretanjem organskog sastava kapitala, kao i kod jednačine (1), tj., kada je $n=c/v$, a $m'=100\%$, biće:

$$M_z = n+2 \quad (9)$$

Što je veći deo viška vrednosti ušteden, to će M_{z_1} biti manje. Uticaj zaposlenosti na porast nacionalnog dohotka moći će da bude izražena na način

$$M_{z_2} = \frac{dND}{dz} \quad (10)$$

$$^{24} \text{ ili: } \frac{(c+v)}{(c+v+m)} \Big/ : v = \frac{\left(\frac{c}{v} + \frac{v}{v}\right)}{\left(\frac{c}{v} + \frac{v}{v} + \frac{m}{v}\right)} = \frac{n+1}{n+2}$$

odnosno kroz odnos porasta nacionalnog dohotka i početnog porasta zaposlenosti. Odatle proizlazi da će M_{z_2} biti veće od M_z za onoliko puta, koliko iznosi M , jer zavise od organskog sastava kapitala, čiji će porast po pravilu uticati da početni porast zaposlenosti izaziva sve manje lančane efekte na dalji rast zaposlenosti, za razliku od kejnzijanskog stava o neograničenim tokovima rasta zaposlenosti:

$$M_{z_2} = M \cdot M_{z_1} \quad (11)$$

Marksove šeme proširene društvene reprodukcije ujedno pokazuju da je potpuno neprihvatljiva teza da će, kada je $GSP=b=1$, odnosno *kada imamo prostu društvenu reprodukciju*, dejstvo multiplikatora biti neograničeno, što je apsurdno ako se proizvodnja obnavlja (kao u uslovima proste društvene reprodukcije) u istim srazmerama. Umesto toga, domet multiplikatorskih efekata, pored navedenih faktora, zavisiće i od proporcija koje su uspostavljene u okviru proste ili proširene društvene reprodukcije, koja izražava visinu organskog sastava kapitala i osnovne odnose u privredi. Zbog toga dejstvo multiplikatora neće zavisi od potrošačkih afiniteta, već od zakonitosti reprodukcije.

Drugo značajno ograničenje dejstva principa multiplikatora biće kretanje produktivnosti i intenzivnosti rada. Dejstvo produktivnosti rada proporcionalno je dejstvu multiplikatora investicija, ali neće doprinositi multiplikatoru zaposlenosti. Ako bi, na primer, početni investicioni impuls iznosio 1,0 miliona USA dolara, a zapošljavanjem, recimo 200 radnika, moglo bi proizvesti 200 automobila, tada bi produktivnost, merena živim radom, iznosila:

$$P' = \frac{Q}{L} = \frac{200}{200} = 1,0 \quad (12)$$

Ako bi sada produktivnost rada porasla za dva puta, onda će se za taj milion i dalje kupovati 200 automobila, ali bi to, uz isti konstantni kapital, zahtevalo samo 100 radnika, što bi održalo tempo dejstva multiplikatora investicija (M_i), ali bi prepolovilo efekat dejstva multiplikatora zaposlenosti (M_z). Organski sastav kapitala bi porastao, ali bi se ukupna efektivna tražnja smanjila, pa bi efekti ostali uglavnom isti.

Ako bi porasla intenzivnost rada, tada bi efekti bili slični kao i kod porasta produktivnosti. U ostalim slučajevima odnosi će se menjati prema promenama stopa viška vrednosti, organskog sastava kapitala i visine koeficienta (a), kao i u jednačinama od (1) do (3).

Porast intenzivnosti rada će stoga delovati obrnuto proporcionalno u odnosu na zaposlenost. Ako bi se, intenzivnost povećala za

dva puta, tada bi nova zaposlenost morala da se smanji, jer intenzivnost ovde deluje kao faktor produktivnosti. Stopa viška vrednosti i porast stepena eksploatacije mogu isto tako da deluju negativno na princip multiplikatora zaposlenosti, ali samo onda kada rastu produktivnost i intenzivnost rada. U slučaju kada se stopa viška vrednosti povećava uz niže nadnice, broj zaposlenih se ne bi promenio.

Drugi domen istraživanja bio bi princip akceleracije, čija analiza pomoću Marksovog metoda ukazuje na brojne zaključke do kojih je već došla post-kejnzijanska ekonomska analiza. Pokazuje se da samo ako raste obim prodaja, može da se obezbedi i rast investicija, odnosno stalnog kapitala, dok održavanje prodaje na istom nivou, svodi investicije na amortizaciju, a smanjenje potrošnje odnosno

Prilog IX: Dejstvo principa akceleracije pomoću Marksovog metoda u mrd dolara

Vreme	Godišnje prodaje ($c+v+m=T_e$)	$c(st)$	$c(opt)$	v	m	Ukupan stok stalnog kapitala $c(st) \cdot am'$	Neto investicije NI	Ukupne investicije NI + zamena
<i>Prva faza</i>								
Prva godina	2,0	1,0	0,5	0,25	0,25	10,0	0	1,0
Druga godina	2,0	1,0	0,5	0,25	0,25	10,0	0	1,0
Treća godina	2,0	1,0	0,5	0,25	0,25	10,0	0	1,0
<i>Druga faza</i>								
Četvrta godina	3,0	1,5	0,75	0,375	0,375	15,0	5,0	6,0
Peta godina	4,0	2,0	1,0	0,5	0,5	20,0	5,0	6,5
Šesta godina	5,0	2,5	1,25	0,625	0,625	25,0	5,0	7,0
<i>Treća faza</i>								
Sedma godina	5,0	2,5	1,25	0,625	0,625	25,0	0	2,5
<i>Četvrta faza</i>								
Osma godina	4,0	2,0	1,0	0,5	0,5	20,0	-5	2-5,5= -3,5 (dezin- vesticije)

Pretpostavke: Tekstilna fabrika raspolaže sa 10 mašina od kojih svaka vredi po 1 milion, svake godine zamenjuje se jedna mašina po stopi amortizacije: $am'=10\%$. Godišnje prodaje povećavaju se u zavisnosti od kretanja ukupne efektivne tražnje (T_e). Organski sastav kapitala iznosi: $c:v=n=42:1$; stopa viška vrednosti: $m'=100\%$.

prodaja u jednoj privredi, direktno utiče na dezinvesticije, što je zaključak od posebnog značaja u uslovima, kada se u cilju stabilizacije i borbe protiv nezaposlenosti insistira na smanjenju potrošnje i na osnovu toga i investicija, koje treba da obezbede novu zaposlenost, pogotovo onda kada vlada velika nezaposlenost.

Vidi se da će povećanje prodaja, u zavisnosti od porasta efektivne tražnje u drugoj fazi dovesti do povećanja obima investicija po mnogo većoj stopi od porasta obima prodaja. Na primer, ako prodaje porastu za 50%, tada investicije rastu za 6 puta, dok će u petoj godini porast investicija od 33% dovesti do povećanja obima investicija takođe za šest i po puta, a u šestoj porast od 25% za 7 puta. Povećanje prodaja će, dakle, izazvati dodatna ulaganja kapitala i odgovarajuće povećanje obima investicija, a smanjenje prodaja dovodi do dezinvesticija. Da bi se održao tempo investiranja i stopa privrednog rasta, neophodno je da obim prodaja raste svake godine, bar po istoj stopi kao i prethodne, dok će smanjenje prodaja i potrošnje uticati na pojavu ili produbljivanje problema *recesije* i *nezaposlenosti*. Očigledno je da bi smanjenje potrošnje, odnosno efektivne tražnje, moglo da bude efikasno isključivo u uslovima kada se pojavi *inflacija tražnje* u uslovima *pune zaposlenosti*.

Zbog toga, ove i druge navedene prednosti Marksovog metoda ekonomske analize u makro-ekonomskom domenu, ukazuju na potrebu proširenja domena političke ekonomije i ugrađivanja ove problematike u standardnu udžbeničku literaturu. To proizlazi i iz analize principa multiplikatora i akceleracije na osnovama Marksovih šema proširene društvene reprodukcije:

Prilog X: Dejstvo multiplikatora pomoću Marksovih šema proširene društvene reprodukcije

Godina	Porast fa	Prirašaj investicija (I odeljak)	Prirašaj nacionalnog dohotka	Prirašaj društvenog proizvoda
2.	50	550 — 500 = 50	4180 — 3800 = 380	10780 — 9800 = 980
3.	55	605 — 550 = 55	4598 — 4180 = 418	11858 — 10780 = 1078
4.	60,5	665,5 — 605 = 60,5	5058 — 4598 = 460	13043 — 11858 = 1185
5.	66,5	732 — 665,5 = 66,5	5564 — 5058 = 506	14348 — 13043 = 1305

I ovde početni investicioni impuls izaziva daleko veće povećanje nacionalnog dohotka i društvenog proizvoda. Ako investicije u prvoj godini porastu u prvom odeljku za 41,66 (početni impuls), na bazi razlike između investicija u prvoj godini (500) i prethodnoj (458,33),²⁵

²⁵ Podatak da je fa (fond akumulacije) prethodne godine iznosio 458,33, dobijen je pomoću šeme proširene reprodukcije u godini koja predhodi početnoj u Marksovim šemama:

I odeljak:	3666,67	c +	916,66	v +	916,66	m =	5500
II odeljak:	1375,0	c +	687,5	v +	687,5	m =	2750
Ukupno :	5041,67	c +		3.208	ND	=	8250

doći će do porasta nacionalnog dohotka u iznosu od 300. U drugoj godini, kapitalisti prvog odeljka akumuliraju 550, dakle polovinu viška vrednosti (m), a pri tome će porast investicija iznositi u prvom odeljku 50, a porast nacionalnog dohotka biće 380. Bruto društveni proizvod porastao je u ovoj godini za 980 ($10780 - 9800 = 980$). U narednim godinama porast investicija biće svake godine 10%, a isto tako će da raste i nacionalni dohodak na bazi početne investicione inicijative. U trećoj godini porast investicija u prvom odeljku od 55,0, izazvaće porast nacionalnog dohotka za 418, a društvenog proizvoda za 1078, u četvrtoj će porast investicija u prvom odeljku iznositi 60,5, a porast nacionalnog dohotka 460, dok će društveni proizvod da poraste za 1185, itd.

Odatle se vidi da će multiplikator investicija iznositi u prvoj godini: $M = \frac{dND}{dInv} = 7,2011$, a u drugoj, trećoj i narednim godinama iznosiće 7,6.²⁶ Multiplikator društvenog bruto-proizvoda iznosiće 19,6,²⁷ dok će koeficijent $b = GSP$ iznositi; $b = 0,8684$, a granična sklonost štednji iznosiće $GSS = 1 - 0,8684 = 0,1316$.²⁸ Odatle će multiplikator iznositi $M = \frac{1}{GSS} = \frac{1}{0,1316} = 7,6$.

Na Marksovima šemama proširene društvene reprodukcije može se pratiti i dejstvo investicija na porast konstantnog kapitala, odnosno na porast I odeljka. U drugoj godini ovo povećanje biće 600, u trećoj 660, u četvrtoj 726, itd. Multiplikator dejstva investicija na porast konstantnog kapitala će odatle biti:

$$M_c = \frac{dC}{dI} = 12^{29} \quad (13)$$

Zanimljivo je da postoji veza multiplikatora društvenog proizvoda i multiplikatora konstantnog kapitala i multiplikatora investicija, i to:

$$M_{DBP} = M_i + M_c \quad (14)$$

²⁶ Ovaj podatak dobijen je na sledeći način:

$$M = \frac{380}{50} = \frac{418}{55} = \frac{460}{60,5} = \frac{506}{66,5} = 7,6$$

²⁷ Ovaj podatak dobijen je na sledeći način:

$$M_{DBP} = \frac{980}{50} = \frac{1078}{55} = \frac{1185}{60,5} = \frac{1305}{66,5} = 19,6$$

²⁸ b — granična sklonost potrošnji dobija se na sledeći način:

$$b = \frac{d(c+v)}{d(c+v+m)} = \frac{n+1}{n+2}$$

²⁹ Drugim rečima biće:

$$M_c = \frac{600}{50} = \frac{660}{55} = \frac{726}{60,5} = 12$$

Ovo je logična posledica kompleksnih zaključaka koji se mogu izvući na osnovu Marksove analize, jer M_i daje porast nacionalnog dohotka, odnosno proizvodnje drugog odeljka, a M_c porast konstantnog kapitala, odnosno proizvodnje I odeljka, koji zajedno daju porast društvenog bruto-proizvoda:

$$d \text{ DBP} = d \text{ ND} + d \text{ C} = d P_I + d P_{II} \quad (15)$$

Ako se do visine M_c dolazi pomoću obrasca iz jednačine (3), odnosno: $M_c = \frac{n+2}{a} = \frac{4+2}{0,5} = 12$, a za M_i je već poznato da iznosi 7,6, tada će M_{DBP} iznositi: $M_{\text{DBP}} = 12,0 + 7,6 = 19,6$, do čega se može doći i izračunavanjem:

$$M_{\text{DBP}} = \frac{980}{50} = \frac{1078}{55} = 19,6, \text{ kako je to već pokazano u}$$

fus-noti 27, i to zbog toga što je organski sastav kapitala jednak: $n=c/v=4$, a kapitalisti akumuliraju polovinu viška vrednosti, odnosno: $a=0,5$.

Ako bi sada pretpostavili da je u početnoj godini u prvom odeljku bilo zaposleno 1000 radnika, a u drugom 750, onda će porast broja zaposlenih radnika u drugoj godini iznositi u prvom odeljku: $1100-1000=100$, a u drugom: $800-750=50$. Drugim rečima početni iznos investicija od 41,66 dovodi do zaposlenja nove radne snage, odnosno do zaposlenja 150 novih radnika, čije će nadnice takođe iznositi 150. Multiplikator zaposlenosti odatle će biti:

$$M_z = \frac{150}{41,66} = 3,6005, \text{ za prvu godinu, a za ostale:}$$

$$M_z = \frac{190}{50} = \frac{209}{55} = \frac{229,9}{60,5} = 3,8.$$

Ovi rezultati mogu se dobiti i na drugi način, pošto je ovde $M_z = M_i \cdot a$, odnosno $M_z = M_i \cdot \frac{2}{1}$, ako je $m' = 100\%$. Otuda zaposlenost raste brže od početnog porasta investicija, odnosno biće $M_z = 0,5 \cdot 7,6$, odnosno $M_z = \frac{2}{1} M_i = \frac{1}{2} \cdot 7,6 = 3,8$. Međutim, zaposlenost će rasti sporije od narodnog dohotka i to upola, jer je stopa viška vrednosti $m'=100\%$. Što je viša stopa viška vrednosti i koeficijent (a), to će efekti investicija na zaposlenost biti sporiji i obrnuto.

Na isti način može se objasniti i princip akceleracije. Ako pretpostavimo da je efektivna tražnja kod početne šeme reprodukcije u prvoj godini 9.000 i da je došlo do povećanja efektivne tražnje i prodaje u drugom odeljku za 200, odnosno za 6,67%, u tom slučaju godišnji proizvod drugog odeljka u narednoj godini biće:

$$P_{II} = 1600 c + 800 v + 800 m = 3200.$$

Drugi odeljak će tražiti za 100 više konstantnog kapitala kako bi mogao da podmiri tražnju. To znači da će u prvom odeljku od 6000 ukupnog proizvoda biti upotrebljeno 4000 za naknadu konstantnog kapitala iz prethodne godine, zatim 1.600 za potrebe drugog odeljka, narednih 400 za sopstvenu i još preostalih 100 za akumulaciju u drugom odeljku, kako bi se podmirila narasla tražnja. Kako fond lične potrošnje radnika u prvom odeljku iznosi 1000 v, a kapitalista 500 flpk, to će višak od 100 [1600 c₂—1500 (v₁+flpk₁)] biti upotrebljen za zapošljavanje dodatne radne snage, pa će prvi odeljak imati sledeći proizvod u narednoj godini:

$$P_1 = 4.400 c + 1100 v + 1100 m = 6600,$$

odnosno, dobiće iste odnose kao u prvoj godini u Marksovima šemama, kako je to već pokazano u Prilogu IV.

Odatle se može izvući zaključak da će povećanje prodaje u drugom odeljku od 6,67% izazvati povećanje ukupnih investicija za 10%, a u apsolutnom iznosu za tri puta: 600:200=3. Razlog ovako malom porastu biće nizak organski sastav kapitala. Porast prodaje zbog toga izaziva porast investicija samo u simboličnom iznosu, ali i bez obzira na to, neosporno je detaljno proučavanje ovog problema jer je očigledno da će organski sastav kapitala, stopa viška vrednosti i podela viška vrednosti na ličnu potrošnju i akumulaciju biti determinante od kojih zavisi dejstvo ovog principa. Marksov kategorijalni aparat pruža i u ovom domenu velike mogućnosti za nova otkrića, a ujedno pokazuje da je organski sastav kapitala i ovde prioritetna kategorija.

Na osnovu Marksovih šema proširene društvene reprodukcije može se uočiti da postoji povezanost dejstva principa akceleracije i principa multiplikatora sledećeg oblika:

$$A = \frac{1}{n} \cdot \frac{n+2}{a} = \frac{1}{n} \cdot M_c \quad (16)$$

Ili akcelerator (A) biće

$$A = 1/4 \cdot \frac{4+2}{0,5} = 3, \text{ ili } A = 1/4 \cdot 12 = 3.$$

Ovakva zavisnost neće se uspostaviti na svim primerima usled različitosti organskih sastava kapitala po odeljcima društvene proizvodnje i u čitavoj privredi. To ne dovodi u pitanje osnovnu postavku da principi akceleracije i multiplikatora deluju interaktivno i da zavise od organskog sastava (n), stope viška vrednosti (m'), stope izdvajanja akumulacije iz viška vrednosti (a), odnosa viška vrednosti i štednje kapitalista, sklonosti potrošnji i štednji, kao realnih izraza, i stope amortizacije. Zbog toga prava proučavanja ove problematike tek treba da započnu, uz korišćenje savršenijih matematičkih aparatura od aritmetike.

6. TEORIJSKE OSNOVE ANTIINFLACIONE I ANTIRECESIONE MAKRO-EKONOMSKE POLITIKE

Marksističko objašnjenje makro-ekonomskih fenomena savremenih privrednih kretanja u svetu treba da omogući razrešavanju niza aktuelnih problema i da obezbedi proširenje domena marksističke političke ekonomije na do sada, u okvirima marksističkih ekonomskih teorija, nerazmatrana pitanja. Posebno je značajno da se Marksov kategorijalni sistem i uvođenje društveno-istorijskih odnosa u ekonomsku analizu dosledno primeni, kako bi se dobili potrebni elementi za izgradnju sistema ekonomske teorije socijalizma.

Od posebnog je značaja da se iskoriste prednosti marksističke ekonomske analize u makro-ekonomskom domenu, naročito analize proširene društvene reprodukcije, kako bi se pomoću dosledne teorije zaposlenosti, inflacije, multiplikatora, akceleratora, akumulacije i investicija, kao i drugih problema odgovorilo na sva značajnija pitanja koja postavlja današnica i bliska prošlost.

Posebnu pažnju trebalo bi posvetiti analizi dejstva principa akceleracije i multiplikatora u našoj privredi, naročito zbog neadekvatne primene smanjenja potrošnje i povećanja štednje kao mera stabilizacije koje usporavaju rast i povećavaju nezaposlenost, bez većih efekata na inflaciju. Možda bi u tom smislu trebalo dati prednost politici kontrole cena i ličnih dohodaka, selekciji nekih vidova potrošnje, suzbijanju neracionalnih investicija u odnosu na ukupno smanjenje efektivne tražnje i potrošnje.

Nedovoljno izraženo uzajamno dejstvo multiplikatora i akceleratora u jugoslovenskoj privredi u toku poslednjih nekoliko godina još više potencira potrebu proučavanja ovih problema. Neophodno je, takođe, da se razvija i tzv. »operativna« makro-ekonomija, koja bi teorijske stavove i uputstva morala da pretvara u jednostavne i svakome jasne stavove i uputstva o načinu ekonomskog ponašanja i delovanja za potrebe stabilizacije. Posebna pažnja ovde treba da se posveti institucionalnim okvirima privrednog sistema, načinu i brzini donošenja i sprovođenja odluka o ekonomskoj politici i planiranju, kako bi se izbegla zakašnjenja, jednostranost i nedovoljno kompleksne i proverene, ili palijativne mere, koje umanjuje efekte i najboljih ideja. Time bi most između ekonomske teorije i privredne prakse mogao da bude prevaziđen na najjednostavniji način.

Rešenja u oblasti makro-ekonomske analize ne bi dala zadovoljavajuće rezultate, bez obzira na sve navedene mogućnosti na koje je prethodno ukazano, ako makro-ekonomska analiza ne bi predstavljala deo celovitog rešavanja ekonomskih problema socijalizma. Zasnovana na novom, istorijski uslovljenom kategorijalnom sistemu i Marksovoj ekonomskoj analizi, na osnovima samoupravnog socijalizma, ona bi morala da pruži odgovor na sva relevantna pitanja današnjice u ovoj oblasti. Sistem makro-ekonomske analize, morao bi stoga biti usklađen sa komplementarnim sistemom mikro-ekonomske analize, koja bi zajedno s njom poslužila kao osnova za politiku ekonomske stabilizacije.

Osnovni zadatak makro-ekonomske analize i politike trebalo bi da postane rešavanje osnovnih ciljeva ekonomske stabilizacije, ekonomske politike i planiranja, kako bi se ostvarila puna zaposlenost bez inflacije, odnosno opšta privredna ravnoteža. To bi morala da bude dinamična privredna ravnoteža uz kontinuelan rast proizvodnje i zaposlenosti, kako bi se stabilizacija ostvarila i onda kada se istovremeno pojave i nezaposlenost i inflacija, kao što je to danas slučaj, uz visok spoljnotrgovinski deficit, deficit platnog bilansa i povećanje obaveza prema inostranstvu.

Možda bi u takvim uslovima prednost nad ostalim vidovima ekonomske politike trebalo da dobije opšta i selektivna politika kontrole cena i ličnih dohodaka. Opštom kontrolom nivoa cena, bez uvođenja tzv. »zamrzavanja«, mogao bi se stvoriti jedan sistem »neravnoteže« u kome bi ukupna agregatna efektivna tražnja rasla najviše do 10% godišnje, čime ne bi bila dostignuta opasna granica koja dovodi do nepovoljne preraspodele dohotka u privredi. Na taj način obezbedilo bi se da proizvodnja i zaposlenost rastu uz blagi porast cena i bez »galopirajuće« inflacije od 50% ili više. Ova politika morala bi da bude i *selektivna* sa većim rastom cena deficitarnih i manjim rastom cena suficitarnih proizvoda. Uz politiku ličnih dohodaka, koja bi uskladila rast ličnih dohodaka sa porastom produktivnosti rada, mogao bi se zaustaviti opšti rast cena i uskladiti struktura privrede sa potrebama.

Pri tome bi od velikog značaja bilo napuštanje nacionalnog ekonomskog romantizma, koji uz precenjivanje domaćih resursa i mogućnosti u znatnoj meri može da utiče na rasipništvo, preteranu potrošnju, neracionalno ekonomsko ponašanje, i suviše nisku štednju. Odbacivanje stava da se radi o veoma bogatoj zemlji, kada se zna da se radi o prosečnom bogatstvu resursima i sa komparativnim prednostima u malom broju oblasti, više bi se štedelo, a manje neracionalno trošilo. Time bi moglo da bude podstaknuto i novo vaspitanje dece i omladine, jer bi sa shvatanjem o siromaštvu resursima, došlo do jačanja radnog poleta i shvatanja o značaju kadrova, odnosno ideja da se ekonomsko blagostanje može i mora stvoriti samom radom, a da nije dato u prirodi.

Primena standardnih arsenala monetarno-kreditne i fiskalne politike, uz poštovanje ekonomskih zakonitosti, takođe proizlazi kao rezultat ozbiljnih proučavanja u domenu makro-ekonomije. Za ove mere ekonomske politike jačanje delovanja ekonomskih zakona bio bi uslov »sine qua non« uz napomenu da su ekonomske zakonitosti jače od mera ekonomske politike, planiranja, uredbi, carinskog protekcionizma i da njihovo kršenje izaziva neprihvatljiva ekonomska ponašanja kao što su špekulacije na tržištu, šverc, nepoštovanje carinskih i drugih uredbi i sl. Jedinstveno tržište uz jačanje ekonomskih zakonitosti, jačanje dinara, napuštanje sistema plaćanje u devizama i bonovima, takođe se zasniva na fundamentalnim principima marksističke makro-ekonomske analize.

To sve pokazuje da današnjica postavlja pred ekonomsku teoriju teške zadatke, od kojih su neki nasleđe prošlosti, a neki rezultat savremenih ekonomskih kretanja. Samo sveobuhvatnim pristupom, konstruktivnim kritičkim preispitivanjem ekonomske teorije i prakse, korišćenjem iskustava privrednog sistema samoupravnog socijalizma i dostignuća marksističke ekonomske misli, mogu se preći prepreke koje nas dele od rešenja aktuelnih ekonomskih problema današnjice, rešenja čije iznalaženje mora postati opšti podsticaj razvitka savremene ekonomske misli.

Dr. Lazar PEJIĆ

THEORETICAL PROBLEMS INVOLVED IN THE MACRO-ECONOMIC ANALYSIS AND IN THE POLICY OF ECONOMIC STABILIZATION

S u m m a r y

Starting from the theoretical groundwork of Marx's economic analysis, the author deals with the influence of turning points in the socio-economic development on economic theories and the economic practice. He emphasizes thereby that *a system of the economic theory of the self-managing socialism* must be built, particularly in the field of macro-economic analysis, which will help to solve current problems of economic stabilization, counter unemployment and inflation and bring the economy into a state of full employment without inflation or rather into a state of general economic equilibrium.

Economic stabilization, which has been identified altogether unwarrantedly with the increase in labour productivity, in savings and with an intensive performance of the economy, with a cut in consumption and investments and a crisis, means the achievement of full employment at stable prices. It calls for the macroeconomic analysis of economic aggregates such as the national product, the national income, the total process of social reproduction, the total consumption, savings and investments, the distribution of the national income, employment, the multiplier, the accelerator, the consumption function, production potentials etc., which will help to define the conditions underlying an equilibrium level of the national income.

The author indicates the advantages of the Marxian method in the analysis of these phenomena. He has in mind first of all the organic composition of capital, the rate of surplus value, the distribution of the surplus value, the depreciation and the relationship between departments of social reproduction. Like in his former writings, he has given much attention to Kalecki's idea of the introduction of a dynamic effective demand into the analysis of social reproduction and other macro-economic problems, by means of which the basic principles of the macro-economic analysis may be explained, first of all the equilibrium level of the national income, the multiplier and the accelerator principles and the equilibrium of savings and investments.

What is most important is the conclusion that the multiplier depends primarily on the organic composition of capital ($n=c/v$), on the rate at

which depreciation (A) is set aside from the surplus value ($a=A/m$) as well as on savings (S) set aside from the surplus value. If $m=100\%$, and $m=S$, then will the multiplier be: $M=n+2$. This formula will be modified for changes in conditions. However, the importance of the main determinants of the multiplier will remain unchanged as distinct from the Keynesian views of the dependence of the multiplier on the psychological marginal propensity to save (MPŠ) and to consume (MPC).

From what has been said above the author derives conclusions on inevitable measures of the economic policy, which must be taken if we want to have a stable economy in our country. He regards the control of prices and personal incomes as efficient measure countering inflation, unemployment and structural disproportions, which have spread over our economy nowadays.

